

Het gaat slecht met de toekomst, maar dat betekent niet dat het slecht hoeft te gaan met ons

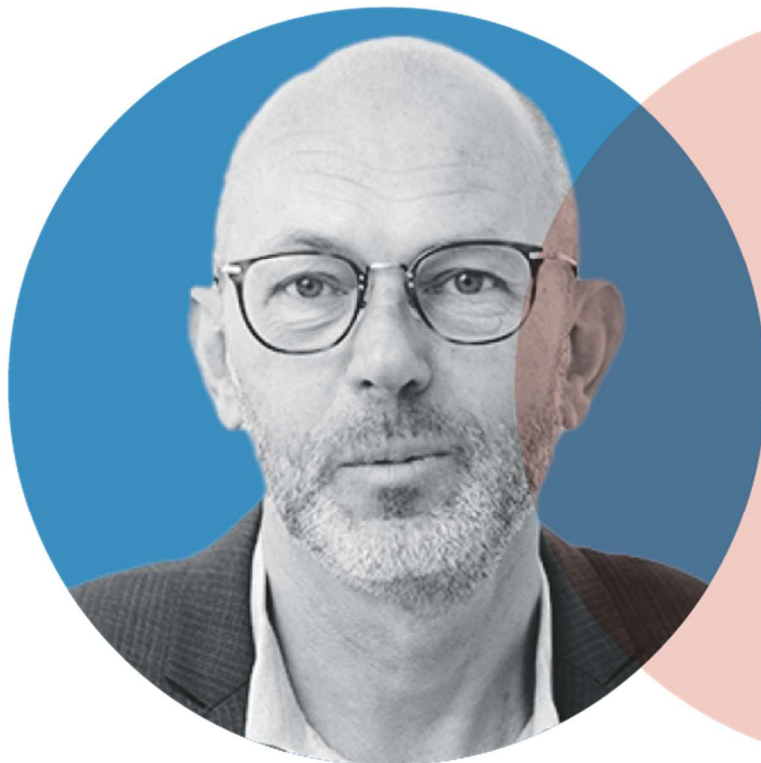
We beleven crisis op crisis en de tijd om daar iets aan te doen dreigt op te raken. Waar halen we dan nog hoop vandaan? Uit het zoeken naar wat goed is, zonder te weten of het iets oplevert, schrijft Stevo Akkerman. 'Pessimisme is soms het enige juiste antwoord.'

Dit artikel is geschreven door [Stevo Akkerman](#) Gepubliceerd op 11 april 2025, 16:02

Bewaren

Delen

Ik zeg het niet om de huidige toestand in de wereld te bagatelliseren, maar ik heb dus de tijd nog meegemaakt dat de vooruitzichten niet zomaar somber waren, maar geheel ontbraken. Wij waren de no-future-generatie. Als jongeren van de jaren tachtig groeiden we op zonder enig perspectief. Er was voor ons geen werk, geen woning, niks. Het enige dat ons boven het hoofd hing, was de bom. Het leidde tot een vorm van mistroostigheid waarvoor het woord 'doemdenken' werd gemunt. Soms leek het verdacht veel op cynisme.

'Alle kernwapens de wereld uit', hoorde ik bij een popconcert roepen vanaf het podium.

'Eerst de oude opmaken', riep de zaal terug.

Hadden we toen geweten hoe de wereld er in 2025 voor zou staan, dan hadden we misschien een toontje lager gezongen. Dat was in elk geval gepast geweest. De bom is er nog steeds – en nu in handen van meer landen, schurkachtiger landen bovendien. Er woedt een grote oorlog op het Europese continent, en één in het Midden-Oosten, met het risico van uitbreiding. Amerika ontwikkelt zich van vriend tot vijand. Door klimaatverandering wordt de hele planeet bedreigd of in elk geval het menselijk leven op die planeet. Hoe zou je het moeten samenvatten? Als nu nog erger: no future 2.0.

Hoe minder toekomst, hoe minder democratie

Dit ondergangsgevoel werkt als een tweesnijdend zwaard, betoogt Jonathan White in zijn recente boek *Over honderd jaar*, waarin hij zich buigt over 'de toekomst als politiek idee'. 'Zoals we altijd naar de toekomst kijken door de bril van het heden, zo wordt onze kijk op het heden vaak bepaald door het soort toekomst dat we verwachten', schrijft hij. De Britse politicoloog onderzoekt vooral hoe het denken over de toekomst het functioneren van de democratie beïnvloedt. Hoe minder toekomst, hoe minder democratie, daar komt het op neer.

'Vooral het gevoel van een onafwendbaar einde maakt de wereld van vandaag zo instabiel', stelt White. Als de tijd opraakt, verdwijnt ook de mogelijkheid van correctie in een volgende politieke werkelijkheid, na de volgende verkiezingen. Of de daaropvolgende. Het sentiment is dat er nú iets moet gebeuren, anders is het te laat. Het geduld van de burgers dreigt te verdampen, politici reageren daarop door driftig oplossingen te beloven, liefst nog voor morgenmiddag, waardoor de lange termijn uit het zicht verdwijnt. De teleurstelling die daar onvermijdelijk het gevolg van is – want bestaansbedreigende gevaren laten zich niet van de ene op de andere dag verjagen – ondermijnt de democratie nog verder. De autoritaire verleiding lonkt; als de trage dans van macht en tegenmacht ons niet kan redden, geef ons dan de sterke leider die korte metten maakt met alle onheil.

Bij de gedachte dat we ons geen democratie meer kunnen veroorloven, denkt de een aan het klimaat, de ander aan de internationale veiligheid, een derde aan migratie, een vierde aan de digitale greep op heel ons leven. Maar in alle gevallen proef je het verlangen naar een Jaar Nul, zoals dat na de Franse Revolutie werd afgekondigd. Een nieuw begin, een grote opruiming, met stoom en kokend water.

De aantrekkingskracht van het idee van een wedergeboorte, ofwel de mogelijkheid van toch nog een toekomst, valt niet te ontkennen. En laten we eerlijk zijn, het moment van crisis is daarvoor heel geschikt, niet alleen omdat iedereen bij een crisis snakt naar verandering, ook omdat een crisis vaak mogelijk maakt wat onmogelijk leek. Dat is misschien de positieve tegenvoeter van het doemdenken: als het alternatief de afgrond is, blijken hindernissen opeens veel minder hinderlijk.

Je zag het in coronatijd, toen begrotingsregels veel elastischer bleken dan ons altijd was voorgespiegeld, je ziet het nu bij het afbrokkelen van de alliantie tussen de VS en Europa. Er ontstaat een Europees veiligheidsverbond, inclusief Europese financiering, al heeft premier Schoof van ons parlement de opdracht gekregen bij elke vergadering te zeggen dat Nederland eigenlijk enorm tegen is.

Bron Lisa van der Rhee

Overigens is dit laatste voorbeeld wel gevaarlijk. Want al is het goed dat Europa – eindelijk – de eigen veiligheid en autonomie serieus gaat nemen, de toestand die eraan ten grondslag ligt – de afbrokkeling van democratie en mondiale betrokkenheid in Amerika – is wel een echte crisis. Met een zeer negatieve energie. Het is duidelijk dat Trump en de zijnen de crisis opzettelijk zoeken om vanuit chaos een eigen orde te kunnen scheppen. Een duistere orde.

Creatieve destructie

Voor Elon Musk en enkele collega-techmiljardairs, die zichzelf zien als redders van de natie, is dit de strategie van de creatieve destructie. En wat we tot dusver zien is veel destructie, weinig creativiteit. Daarmee lijkt deze club van wilde heren op de Italiaanse futuristen uit het begin van de vorige eeuw, ook in hun fascinatie voor techniek, snelheid, actie, ruimtevaart, maar meer nog in hun verlangen naar een hardhandige omwenteling van al het oude.

Jonathan White citeert het Futuristisch Manifest uit 1909, geschreven door de kunstenaar Filippo Tommaso Marinetti: 'We willen de agressieve beweging, de koortsachtige slapeloosheid, het marstempo, de doodssprong, de slag en de stoot verheerlijken'. Mussolini zou later zeggen dat er 'zonder het futurisme nooit een fascistische beweging was geweest' en in de geest van Marinetti verklaarde hij dat het fascisme 'geen nostalgisch mijmeren is over het verleden, maar een harde voorbereiding op de toekomst'.

Is het vergezocht in Musk een Marinetti te herkennen en in Trump een Mussolini? Ik ben bang van niet.

Dat de kortademigheid van onze tijd de democratie in benauwdheid brengt is de concrete uitwerking van iets dat dieper zit dan het politieke: het gemis van vertrouwen an sich, het ontbreken van de hoop. Bij het openslaan van het boek van White begon ik achterin, omdat ik wilde zien of in het register wel de naam van Ernst Bloch zou voorkomen. Dat bleek niet het geval. Ik weet niet of ik het omissie moet noemen, maar jammer vond ik het wel. Deze Duits-Joodse filosoof, die leefde van 1885 tot 1977, publiceerde in 1951 *Das Prinzip Hoffnung*, een duizend pagina's tellende verkenning van de hoop, die verbonden is met de toekomst.

In Nederland heeft Joke Hermesen veel gedaan om Blochs denken voor het voetlicht te brengen, onlangs weer in haar essaybundel *Tijd is hoop* – die titel is een citaat van Bloch. Ze 'houdt echt van hem', zei ze in *Trouw*, en dat is een hoogst actuele liefde. De openingszinnen van *Das Prinzip Hoffnung*, zo kort na de Tweede Wereldoorlog geschreven, klinken alsof ze voor vandaag bedoeld zijn. 'Wie zijn we? Waar komen we vandaan? Waar gaan we heen? Wat verwachten we? Wat staat ons te wachten? Veel mensen zijn in de war. De bodem onder hun voeten beeft en ze weten niet waarom of waardoor.'

Het onmogelijke durven denken

Tegen deze achtergrond is het noodzakelijk 'opnieuw te leren hopen', aldus Bloch, en niet te blijven hangen bij hoe de dingen nu eenmaal zijn. Als de toekomst principieel open is – want nog niet ingevuld – dan moeten we het onmogelijke durven denken.

Bron Lisa van der Rhee

Voor wie dit utopisch klinkt, dat klopt wel enigszins. Bloch zelf haalt Oscar Wilde aan: 'Een wereldkaart waarop het land Utopia ontbreekt, is de moeite van het bekijken niet waard'. De utopie heeft niet echt goede papieren, en ze kan inderdaad gevaarlijk zijn; als de realiteit niet meewerkt, willen utopisten nog weleens naar geweld grijpen om hun droom toch bewaarheid te zien. Maar dat is niet wat Bloch bedoelt, hij wil geen visioen van perfectie doordrukken, maar juist het besef levend houden dat er in ons bestaan altijd iets ontbreekt. Dat moet blijven knagen, zodat we blijven reiken naar wat onszelf

en de wereld goed doet, ook als we blijven struikelen. Er is, schrijft Bloch, 'geen ingang in het paradijs zonder de schaduw van de teloorgang'.

Als het gaat over hoop, bestaat altijd het risico dat iemand zijn vinger opsteekt om te wijzen op 'optimisme als morele plicht'. Het zal niet per se zo bedoeld zijn, maar het gevaar is dat hoop dan wordt vastgeknoopt aan het idee dat alles uiteindelijk toch goed komt. Terwijl de waarheid is: het komt vaak helemaal niet goed. Er zijn situaties waarin het bijna misdadig is om tot optimisme op te roepen. Pessimisme is soms het enige juiste antwoord, en de vraag is dan: hoe te leven als er geen vooruitzicht is?

Vorige maand werd in Gaza bij een Israëliisch bombardement de hulpverlener Dorgham Quraiqi gedood, 28-jaar oud. Quraiqi werkte voor de stichting Hope for Gaza, hij verlichtte het leven van getraumatiseerde kinderen, trok met zwembadjes langs vluchtelingenkampen, organiseerde een rondreizende bioscoop. De dag voor zijn dood had een vriend van hem samen met kinderen een wandschildering gemaakt, met als thema: hoop. En nu wil deze vriend, zo viel in *Trouw* te lezen, deze schilderijen oververven. "Want hoop heeft hij niet meer." Niemand zal hier het woord optimisme durven laten vallen. Tegelijkertijd is duidelijk dat Quraiqi iets had dat hem in staat stelde te leven in een wereld zonder perspectief.

Falend blijven pogen

Hoeveel mensen zijn er niet geweest die nooit de vrijheid zagen waarvoor ze streden? Nelson Mandela kon de gevangenis verlaten om president te worden, Václav Havel ook, maar hun geschiedenis was uitzonderlijk, en een groot deel van hun leven ging voorbij zonder dat ze konden bevroeden dat er iets anders voor hen was weggelegd dan vervolging of opsluiting. Maar daarmee waren ze geen mensen zonder hoop. "Hoop is niet de overtuiging dat iets goed afloopt, maar de zekerheid dat iets zin heeft", zei Havel. Die zin vond hij in het zoeken naar wat goed is om te doen. Gewoon – nou ja, zo gewoon is het niet – omdat dat is wat het betekent om mens te zijn. Of mens te worden, zoals Bloch het formuleerde. Ik zeg niet dat ik die kunst zelf beheers, maar dit lijkt me wel de weg: falend blijven pogen.

Hoeveel toekomst hebben we nog? Volgens sommigen zijn we door de klimaatverandering *the point of no return* al gepasseerd en is de mensheid door wat wij de planeet aandoen uiteindelijk ten dode opgeschreven. Als we elkaar voor die tijd niet hebben uitgeroeid. *I've seen the future, brother: it is murder*, zong Leonard Cohen. Anderen ergeren zich aan zulk somberen en zien de geschiedenis, ondanks alle schommelingen, als een doorgaand proces van vooruitgang: hoeveel problemen er ook zijn, vroeger waren er meer

Wie kent de waarheid? Aangaande de toekomst zijn we allemaal leken. Op een enkeling na, zoals de dichter Czesław Miłosz, die in 1944 dit 'lied bij het einde van de wereld' schreef:

Op de dag dat de wereld eindigt
vliegt een bij rondjes om de klaver
en een visser repareert zijn glimmende net.

(...)

En zij die rekenen op bliksem en donder
worden teleurgesteld
en zij die rekenden op voortekenen en engelentrompetten
denken dat het dus nu niet gebeurt.
Zolang de zon en de maan nog schijnen,
zolang de bij de roos blijft bezoeken,
zolang er nog roze kinderen geboren worden
gelooft niemand dat het nu gebeurt.

Alleen een witharige oude man, die een profeet zou kunnen zijn
maar het niet is, want hij heeft het veel te druk,
blijft het maar herhalen, terwijl hij zijn tomaten opbindt:
er komt geen ander eind van de wereld,
er komt geen ander eind van de wereld.

De beelden bij dit essay komen uit het persoonlijk archief van **fotograaf Lisa van der Rhee**. 'Het leven zelf is mijn grootste project. Ik fotografeer het liefst mijn persoonlijke kring – het huiselijke, intieme, vriendschap en liefde. Door de mensen om mij heen vast te leggen, kan ik hierop reflecteren.' Zij vindt de foto's passend bij dit essay, 'omdat het gaat over hoop. En hoop heeft voor mij te maken met de kring om je heen, het kleine en persoonlijke.'
geven